

Starohrvatska crkva Sv. Foške kod Žminja u Istri

Dr Ante Šonje

direktor Muzeja Poreštine u Poreču

Izvoran znanstveni rad

Kilometar i po istočno od Žminja uz cestu, koja vodi kroz istočne predjele Istre, nalazi se na vrhu malenog brežuljka crkva Sv. Foške. U slikovitom je kraju punom zelenila, odakle se pružaju daleki vidici preko Istre. Dominira nad pučkom arhitekturom okolnih zaselaka. Zaslužuje osobitu pažnju, jer je građena specifičnim stilskim osobinama, koje se ne susreću niti u bližoj niti daljnoj okolici.

Crkva je pravokutnog tlorisa s pačtvorinastim svetištem. Zidovi pročelja i bočnih strana imaju lezene, koje ne sežu do krovišta. Na pročelju ima zvonik, a s južne strane dograđenu lopicu. Na njoj zapažamo još sačuvane ostatke zidova prvobitne crkve. Premda su predmet naše radnje ostaci starije crkve, osvrnut ćemo se i na novije dograđene dijelove, jer oni danas s prvobitnom crkvom čine zajedničku cjelinu.

Dograđeni dijelovi

Nekoliko natpisa odnosi se na spomenute kasnije dogradnje.

Na nadvratniku zapadnih vrata jugoistočnog zida uklesana je 1641. god., a najvjerojatnije se odnosi samo na otvaranje novih vrata ili izmjenu okvira starijih vrata. Pragovi okvira vrata lijepo su klesani i ukrašeni renesansnom profilacijom dokumentiraju da je prvobitna crkva bila upotrebljavana sredinom 17. st.

S unutrašnje strane nad ulaznim vratima svetišta postavljena je kamena ploča s natpisom koji se odnosi na dogradnju apsida. Svetište se, kako natpis kaže, gradilo 1729. god. brigom kanonika Santa Rovisa,¹ žminjskog župnika, a pod gastaldom² Marinom Damjanićem.³ Svetište je nespretno dograđeno s istočne strane

Temeljitim proučavanjem crkve sv. Foške kod Žminja u Istri, koja svoj današnji izgled zahvaljuje brojnim dogradnjama od kojih je zadnja izvršena polovinom XVIII. stoljeća, kao i arheološkim iskapanjima, autor utvrđuje da je na istom mjestu ranije bila starohrvatska crkva kasnog srednjeg vijeka. Po njegovu mišljenju to je bila jednobrodna pačtvorinasta bazilika s polukružnom apsidom, nadsvođena bačvastim svodom. Svoj sud potkrepljuje otkrivenim ostacima temelja crkve i dijelova zidnog plašta, dok mu za datiranje služe otkriveni fragmenti kamenog crkvenog namještaja. Na temelju usporedbe sa starohrvatskom arhitekturom u dalmatinskoj Hrvatskoj, on izgradnju objekta datira ranijim razdobljem IX. i X. stoljeća.

crkve i svojom veličinom ne odgovara crkvenom prostoru.

Na pročelju pod okruglim prozorom nalazi se natpis na lijepo klesanoj kamenoj ploči. Slova su djelomice rustično izrađena. Radovi na koje se odnosi natpis izvedeni su 1734. god. — pet godina nakon svetišta — brigom kanonika Zorzija Florijana, žminjskog župnika, a pod gastaldom Jakovom Ravničem.⁴ Sudeći po položaju natpisa na istaknutom dijelu pročelja, radovi su bili vrlo opsežni. Starija je crkva bila dotrajala, vjerojatno i bez krovišta. Zbog toga su je u prvoj polovici XVIII st. popravili, a tom prilikom je povišen i crkveni prostor.

Visoko na zvoniku nalazi se na kamenoj ploči lijepim i odmjerenim klasičnim slovima ispisani natpis, koji svjedoči da je zvonik izgradio Matej Dvojčić brigom poštovanog gospodina Sebastijana Miloša, žminjskog župnika, kanonika i dekana, kao i brigom crkvenjaka Sv. Foške Antuna Motike⁵ 1742. ili 1743. god. (zadnja crtica teško se razabire kao brojni znak). Zvonik nije konstruktivno povezan s crkvenim pročeljem. Kao veza između zvonika i crkve poslužile su srednja i ugaona lezana prvobitne crkve. Vitki zvonik samostalna je tvorba domaćeg istarskog majstora iz kruga žminjskih kamenorezača, koji još danas rade i klešu kamen za svoje potrebe i za izvoz.⁶

⁴ Ravnići još danas žive u zaselku Matkići, 1 km od Sv. Foške.

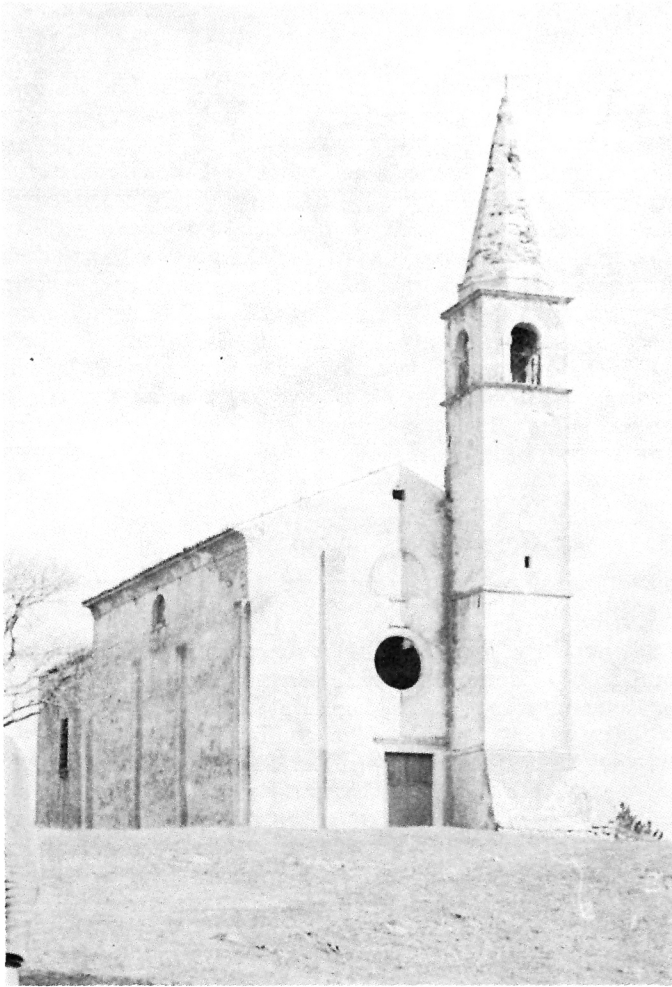
⁵ U zaselku Laginji, sjeverno nedaleko od Sv. Foške i danas živi nekoliko obitelji prezimenom Motika.

⁶ Budući da zvonik nije povezan s prvobitnom crkvom, nema razloga da ga povežemo sa zvoncima prethodne epohe prije datuma na natpisu zvonika. Zanimljiva je postava zvonika na bok pročelja kako to nalazimo već u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi Dalmacije. Tako je postavljen i romanički zvonik crkve sv. Lovre na grobištu u Sutlovreću Pazenatičkom kod Poreča. Inače, u romaničkoj arhitekturi u Istri nalazimo zvonik na pročelju nad ulaznim vratima (crkva sv. Ilije u Balama i Sv. Vid na Krku iz XI. st.). Slično je postavljen i zvonik grobišne crkve u Humu, samo što je on plitko izbočen na pročelju. U razdoblju romaničke arhitekture u Istri nalazimo i zvonike koji su zidani slobodno ispred crkve: zvonik Sv. Marije od Svetog mora, 3,5 km

¹ Još danas živi u Žminju nekoliko obitelji Rovis, koji su starinom iz Žminja.

² Gastaldi su se zvali službenici grofova, koji su nadzirali plaćanje desetine i drugih dohodaka. U tom natpisu naziv gastalda odnosi se na nadzornika crkvenog imanja, koji je vršio nadzor nad dosta velikim imanjem crkve sv. Foške.

³ Marin Damjanić bio je iz sela Damjanići, koje se nalazi 1,5 km udaljeno istočno od Sv. Foške.

Crkva sv. Foške kod Žminja, pročelje i sjeverna fasada

Na južnom pilastru trijumfalnog luka pred svetištem, nalazi se na hrvatskom jeziku natpis koji se odnosi na popravak crkve 1870. god. za vrijeme žminjskog župnika Frane Orlića.⁷

udaljen od Žminja na cesti prema Puli. Zvonik Sv. Foške može se povezati s nekim zvonnicima, koji nastaju poslije srednjeg vijeka, kao što je zvonik župne crkve u Zbandaju, samo što je taj zvonik u ravni pročelja, a nije izbočen. Zvonici koje u Istri susrećemo na crkvenom pročelju ne vuku porijeklo od zvonika primorskih gradova zapadne istarske obale, koji su većinom zidani pred crkvom neovisno o pročelju i koji možda imitiraju zvonik Sv. Marka u Veneciji. To je problem koji se može riješiti neovisno o utjecaju s one strane Jadrana, jer najvjerojatnije i ti zvonici spomenutih primorskih gradova imaju svoju domaću podlogu i vuku porijeklo od srednjeg vijeka, kao što je spomenuta Sv. Marija od Svetoga mora kod Žminja.

⁷ Frane Orlić, rodom iz Krka, vrlo je zaslužan za Žminj i cijelu Žminjstinu. On je uzdržavao od propadanja vrijedne srednjovjekovne crkvice u Žminju i njegovoj okolici. U doba narodnog preporoda druge polovine 19. st. u Istri on je odigrao u Žminjstini važnu ulogu na prosvjeđivanju hrvatskog sela, budio nacionalnu svijest i nastojao ekonomski osloboditi domaći svijet od raznih tuđinskih špekulanata i trgovaca.

S jugoistočne strane crkve ostaci su porušene lopice, koja je bila prizidana uzduž crkvenog zida, a prekrivena pultnim krovom. Na sve tri strane lopice bili su otvori bez vratnica. Oblik prozora s polukružnim lukom vrlo je star način zidanja, koji se u Istri javlja sredinom VI. st. n.e. pod uplivom bizantsko-ravenske arhitekture,⁸ no lopica je svakako iz mnogo kasnijeg razdoblja. Njezini prozori i vrata djeluju svojim oblikom kao renesansne arkade u seoskoj zamisli. Nad ulaznim vratima bio je vjerojatno glagoljski natpis,⁹ kojem se zameo trag, a lopica je svršena prije spomenute restauracije u prvoj polovici 17. st.¹⁰

Sačuvani ostaci prvobitne crkve Sv. Foške

Sačuvao se sjeverni, južni i zapadni pročelni zid. Poviše lezana na jugoistočnom zidu nalazi se rub od kamenih pločica kakvim se još danas pokrivaju rubovi krovnih streha u Žminjstini. Taj rub djeluje kao ostatak krovnog završetka, isto kao kamenim pločicama prekriveni završeci sjevernih lezana. Budući se nalazi visoko iznad lezana, sigurno nije ostatak krovne strehe prvobitne crkve, već je ugrađen u dograđeni gornji dio zida u prvoj polovici 17. st. da zaštiti od prodiranja

⁸ Slično rješenje, ali u drugoj konstruktivnoj varijaciji, nalazimo u prolazima atriya Eufrazijske bazilike u Poreču iz sredine VI. st.

⁹ Domaći svijet govori da je postojao natpis na nadvratniku srednjih ulaznih vrata lopice, koji je Miro Benčić, nakon rata upotrijebio kao građevni materijal za gradnju šupe kraj svoje kuće, šezdesetak metara jugozapadno od crkve Sv. Foške. Još danas je tamo uzidan. Prema pričanju natpis bi se trebao nalaziti okrenut prema unutrašnjoj strani zida na jednom od lomljenih dijelova pragova, na gornjem dijelu unutrašnje strane sjevernog zida šupe. To je jedini novoizgrađeni zid šupe, jer je druga strana krovnog pokrova naslonjena na stariji južni zid. Natpis je važan, ne samo zato što bi se mogla točnije datirati jedna osebujna istarska lopica, nego što je najvjerojatnije riječ o glagoljskom natpisu. U narodu se priča, osobito među čobanima, koji se griju na suncu s jugoistočne strane crkve, da natpis nije mogao nitko pročitati. Ali moguće je natpis bio pisan u 15. st. ili 16. st. rustičnom i klesaru neshvatljivom humanističkom. Iz tog se vremena nalazi u Istri na nadvratnicima natpisa, koji se vrlo teško čitaju, ako ih ne čita stručnjak. Ako taj natpis iz Sv. Foške nisu mogli čitati školovani ljudi vješti latinskom jeziku, napominjući da nije pisan latiničkom, vrlo je vjerojatno da je bio pisan glagoljicom, jer glagoljske grafite nalazimo na kasno gotičkim freskama crkve Sv. Marije Magdalene 5,5 km. od Žminja na cesti prema Lindaru. Tu se ističu osobito profinjenom gotičkom linijom i vještom tehnikom slikane figure svetaca u apsidici. Jedan grafit arapskim brojevima bilježi godinu 1460. glagoljske grafite nalazimo i u maloj, ali vrlo lijepoj s kamenim blokovima zidanoj crkvi Sv. Antuna opata u Žminju.

¹⁰ Dogradnje i kasnije izvedeni popravci na Sv. Foški ne ulaze u okvir ove radnje, ali potrebno ih je izlučiti da bi mogli izolirano promatrati arhitekturu starije crkve. Na natpisima u vezi s nadogradnjom i popravkom čitamo hrvatska prezimena župnika, kanonika, dekana i gastalda, a na natpisu na pročelju i ime graditelja Mate Dvojčića. Kao što su sve te dogradnje i popravke izveli domaći ljudi, kojima je bio napućen Žminj i njegova okolica, možemo smatrati da su i stariju crkvu u ranom srednjem vijeku gradili takođe naši domaći ljudi, koji su u ono doba kao i danas živjeli u Žminju i okolici (Žminjstini).

kišnice u lopicu.¹¹ Redovita je pojava da je takva streha ugrađena nešto iznad spoja gdje se zid apsida naslanja na zid crkve.

Zidovi prvobitne crkve sačuvani su od temelja do krova. S izvanjske strane imaju lezene istaknute 18 do 26 cm. Na sjevernom su perimetralnom zidu četiri lezene, od kojih su dvije kao produžeci istočnog (apsidalnog) i zapadnog (pročelnog) zida crkve. Južni zid crkve ima pet lezena, od kojih su dvije na uglovima zida; srednja i ugaona lezena eliminirane su gradnjom zvonika. Istočne ugaone lezene više su od bočnih za 39 cm, a pročelne ugaone lezene više su od apsidalnih ugaonih za 25 cm. Razlike u visinama, koje su mogle nastati uslijed uobičajene netočnosti mjera improvizirane gradnje, u ovom su slučaju smišljeno izvedene, da su pročelni i završni zid nadvisivali krovšte prvobitne crkve. Taj način pojačavanja prednjeg i stražnjeg zida, s ciljem učvršćivanja i zaštite od vjetrova krovnišnih završetaka nalazimo i na drugim srednjovjekovnim crkvama.¹² Središnja lezena na pročelju crkve viša je 130 cm od ugaonih. Time je visina zabata prvobitnog krovšta s prednje strane potpuno određena. I kosina krovšta sa stražnje strane prvobitne crkve može se odrediti prema ugaonoj stražnjoj lezeni.

S južne strane na starom dijelu zida nalaze se dva prozora, iznutra zazidana, a izvana su sačuvane njihove tranzene. Veličinom i oblikom nalikuju prozorima starokršćanske arhitekture V. ili VI. st., ali su nastali kasnije kao i stariji dijelovi crkve s nekim elementima starokršćanske arhitekture, koji se u našim krajevima tradicijom vuku duboko u srednji vijek. Sa sjeverne strane nema tragova prozora. Sačuvane tranzene su plošne, bez plastičnog ukrasa i po tome jednake starokršćanskim tranzenama. Tako su plošne tranzene na prozorima episkopija Eufrazijeve bazilike u Poreču iz sredine VI. st. Motiv tranzena, koje su oblikovane arkadama, djeluju slikovito. Tranzene su spolija s neke druge građevine, možda iz starokršćanskog razdoblja. Njihov je opseg manji od šupljine prozora, pa su »krpane« zbog umetanja u otvor. Tranzena zapadnog prozora postavljena je na bazu prozora, a budući da je bila manja od prozorskog otvora, s gornje je strane dozidana. U preostaloj šupljini prozora, gdje nije dosegla tranzena, umetnut je dodatni dio tehnikom i od istog kamena kao i tranzena. Taj dodatni dio tranzena ima profilaciju starokršćanskih pluteja kakvih nalazimo u sakralnoj arhitekturi VI. st. u Poreču i Puli. Na isti način oblikovan je dodatni dio tranzene istočnog prozora, samo što ona nije izravno postavljena na bazu prozora, nego je odozdo podzidana, te vrhom dodiruje oblinu prozorskog otvora. Općenito tranzene su vrlo nespretno i rustično ugrađene u starije otvore. Zapadna tranzena ima dva reda arkadica po tri luka, a u gornjem redu ima samo dva luka. Okrugle rupe koje su postavljene u osi umetnute tranzene u odnosu na os

prozora ostaju ekscentrične. Tranzene su svakako umetnute u prozor nakon VI. st.

U unutrašnjosti crkve na bočnim zidovima su po dva simetrično postavljena pilastra. Njihovu funkciju, osim da pojačavaju zidove, može se tumačiti kao da su nosili pojasne lukove — nosače polucilindričnog svoda.

Nakon opisa postojećih dijelova prvobitne crkve, ostaje pitanje kakav je bio njen krov i istočna strana, gdje se danas nalazi svetište.

U prednjem dijelu svetišta otkriven je donji dio zida apsida, povezan s južnim i sjevernim perimetralnim zidom starije crkve.¹³ S izvanjske strane apsida je imala tri lezene, iste kakve se nalaze i na perimetralnim zidovima crkve. Na unutrašnjoj strani ostatka apsidalnog zida sačuvala se površinska žbuka, na kojoj su neznatni ostaci boje, po kojima možemo pretpostaviti da je apsida iznutra bila oslikana. Ostaci apsida stilski i tehnički jednaki su perimetralnim zidovima crkve. Vjerojatno je apsida bila popločana, jer je na cijelom području apsida nađen debeli sloj žbuke kojim je pod bio povezan sa zidom apsida. Dobro sačuvana površinska žbuka, sačuvani ostaci boje na zidu apsida kao i svježi lom apsidnog zida, bez ikakvih tragova erozije vremenskim nepogodama, potvrđuju da je apsida bila srušena 1729. god. prilikom gradnje današnjeg svetišta.

Čitavo područje pod pločnikom svetišta ispunjeno je žbukom i kamenjem, koje potječe od zida apsida starije crkve. Na početku iskapanja u prvoj sondi nađena su tri ulomka crkvene pregrade. Jedan je ulomak ukrašen ostatkom križa, koji je izveden plošno, kao i križevi na starokršćanskim plutejima V. ili VI. st. Ostala su dva fragmenta pluteja ukrašena na isti način kao što se ukrašavao ranosrednjovjekovni namještaj. U toku iskapanja je nađen još jedan ulomak pluteja od istog materijala i s ukrasom kao i spomenuta dva ulomka. Našlo se više većih i manjih neukrašenih ulomaka crkvenog namještaja, koji su mogli, sudeći po izradbi i jednostavnim profilima, nastati od kraja starokršćanskog razdoblja pa sve do kraja ranog srednjeg vijeka.

U sredini apsida pronađen je zidani stipes oltarne menze, koja je naknadno bila ugrađena u prostor apsida prvobitne crkve.

Problem krovne konstrukcije

O krovštu prvobitne crkve može se govoriti samo na temelju sačuvanih ostataka.

Jako istaknuti pilastri, konstruktivno povezani s perimetralnim zidovima simetrično postavljeni u parovi-

¹¹ Na istarskim srednjovjekovnim crkvicama često susrećemo uzidanu strehu od škrilica na zidu poviše apsida. Ona je prenosila kišnicu, koja curi po zidu, na krovšte apsida i tako sprečavala prodiranje vode u apsidu kroz nastale pukotine, gdje se krovšte apsida naslanja na zid crkve.

¹² Takav način konstruktivnog rješenja nalazimo na sačuvanoj srednjovjekovnoj arhitekturi u Istri i Dalmaciji.

¹³ Opisani ostaci starije crkve, koji po stilskim karakteristikama pripadaju ranom srednjem vijeku, te nalaz fragmenta pluteja s ukrasom pleterne ornamentike koji je pronađen nakon rata u ogradnom zidu Benčićevog vrta — 100 m južno od crkve, potakli su da se istraži istočni oltarni dio starije crkve. U sklopu istraživanja srednjovjekovne arhitekture u Istri Konzervatorski zavod Rijeka poduzeo je na Sv. Foški iskapanje koje je povjerio svom stalnom izaslaniku za Poreštinu. Razumijevanjem upravitelja žminjske osmogodišnje škole, nastavnika Milovana Dragića, sve radove istraživanja izveli su učenici VII. i VIII. razreda škole Vladimir Gortan.

ma jedni nasuprot drugima, harmonijski dijele tlocrt na tri traveja, a nisu mogli imati drugu funkciju osim da nose pojasne lukove, na kojima je počivao svod prvobitne crkve.

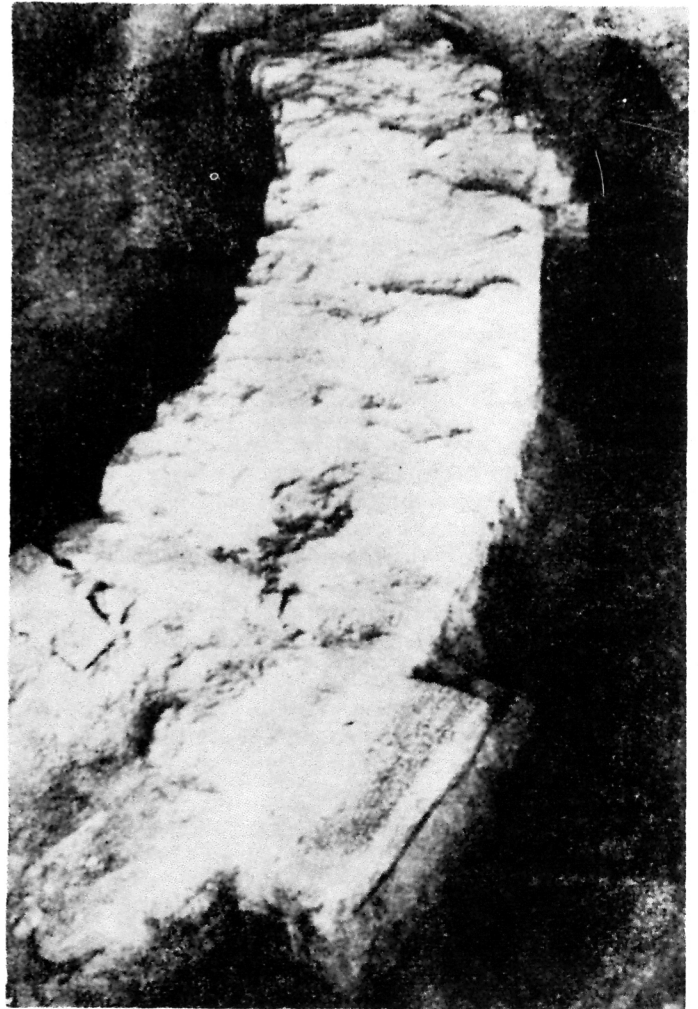
Premda se zbog postojećih pilastra može pretpostaviti da je starija crkva bila presvođena, ipak se ne zna kakav je bio njezin svod. Vrlo je širok raspon crkvenog prostora, pa bi se moglo pretpostaviti i da je crkva bila trobrodna. Radi raščišćavanja tog problema kopalo se na sjevernoj polovici crkvenog prostora prema zapadnom pilastru sjevernog zida. Nisu nađeni nikakvi tragovi temelja stupa, koji bi se na tom mjestu očekivao kad bi starija crkva bila trobrodna. Današnji je pločnik gotovo u istoj razini kao i nekadašnji pločnik apsida. Prema tome taj je pločnik iznad razine pločnika starije crkve, pa se ostatak temelja ili baze stupa mogao sačuvati.

Da je crkva bila jednobrodna i prekrivena bačvastim svodom, dokazuje polukružna linija, izražena s unutrašnje strane zapadnog zida, tj. pročelja. Taj polukružni rub potpuno odgovara visini i oblini svoda prvobitne crkve. On se pojavio uslijed nejednake strukture zida prvobitne crkve i nadograđenog zida. Budući da zapadni zid od vlage propada, trusi se površinska žbuka na zidu dogradnje počevši od polukružne linije starog zida, na koji se naslanjala konstrukcija svoda. Osim toga, srednje su lezene na pročelju više nego što bi to trebalo da je prvobitna crkva imala drvenu krovnu konstrukciju. Svodovna konstrukcija zahtijeva drugačiju kosinu trokutnog zabata krovišta na pročelju.

STILSKE I TEHNIČKE KARAKTERISTIKE ARHITEKTURE PRVOBITNE CRKVE SV. FOŠKE

Crkva Sv. Foške jednobrodna je s polukružnom apsidom. Duga je 14,50 m, od toga otpada 2,80 m na apsidu, a široka je 7,70 m. Lezene s izvanjske strane nisu jednako istaknute od zidne plohe, nisu jednako visoke, niti jednako udaljene jedna od druge. Njihov raspored ne odgovara osi unutrašnjih pilastra, što je suprotno kasnijim srednjovjekovnim kontraforama, čiji raspored odgovara unutrašnjoj konstrukciji zidova i svoda. Isto tako ni unutrašnji pilastri nisu jednake debljine, niti jednako istaknuti od zida, a niti jednako udaljeni jedan od drugoga. Dužine dijagonala unutrašnjega prostora nisu potpuno jednake niti simetrične. Premda je dubina apsida kraća od njezina polumjera, ipak joj krakovi završavaju tako kao da prelaze preko polukruga kružnice.

Građevna tehnika zida prvobitne crkve predočuje domaći rustičan način zidanja. Taj je gotovo uvijek jednak od vremena otkad se u Istri počela upotrebljavati žbuka, jer je uvjetovan upotrebom prirodno pločastog i po slojevima lomljivog vapnenca. Ako bolje pogledamo način zidanja zidova prvobitne crkve i načina zidanja zida lopice, uočavamo neke razlike u načinu zidanja zida lopice, uočavamo neke razlike u nusu slojevi nizani u ravnim linijama. Zidovi prvobitne crkve imaju bogati žbukasti namaz, koji mu daje osobitu čvrstoću, a kamenje je nepravilno nizano. Pravilno nizanje pločastog kamenja daje zidu lopice čvrstoću,

Dio zida prvobitne apsida

no ipak ovaj zid nije tako otporan prema vremenskim nepogodama kao zid prvobitne crkve. Crkva Sv. Foške zidana je načinom koji susrećemo na starohrvatskoj arhitekturi u Dalmaciji, gdje su zidovi zidani nepravilnim lomljencima.

Upravo navedene nepravilnosti u mjerama, proporcijama i građevnoj tehnici svojstvene graditeljstvu ranog srednjeg vijeka u našim krajevima potvrđuju tezu da je crkva mogla nastati u spomenutom razdoblju. Kako je raspon širine crkvenog prostora 7,50 m, a debljina perimetralnih zidova 65 cm, može se prigovoriti da zidovi nisu bili dovoljno jaki da bi mogli nositi na tako veliku rasponu teški zidani svod. Naši domaći rano-srednjovjekovni graditelji nisu poznavali statičke zakone. Snagu nosivosti zida ocjenjivali su empirijski. Zidovi Sv. Foške deblji su od uobičajene debljine zidova seoskih jednokatnica, od kojih ona nije viša. Oni su pojačani lezenama. Unutrašnji su piloni masivni i poprilično istaknuti od zida, te su i pojasni lukovi mogli biti snažni. Sva konstrukcija crkve građena je tako da nosi zidani svod. Osim spomenutih lezena i pilona s pojasnim lukovima i istočna je strana potprta s kalotastom apsidom koja je bila također pojačana lezenama. Bočne lezene nisu strogo simetrične, ali su ipak

Istočni prozor južne strane sa umetnutim tranzenama

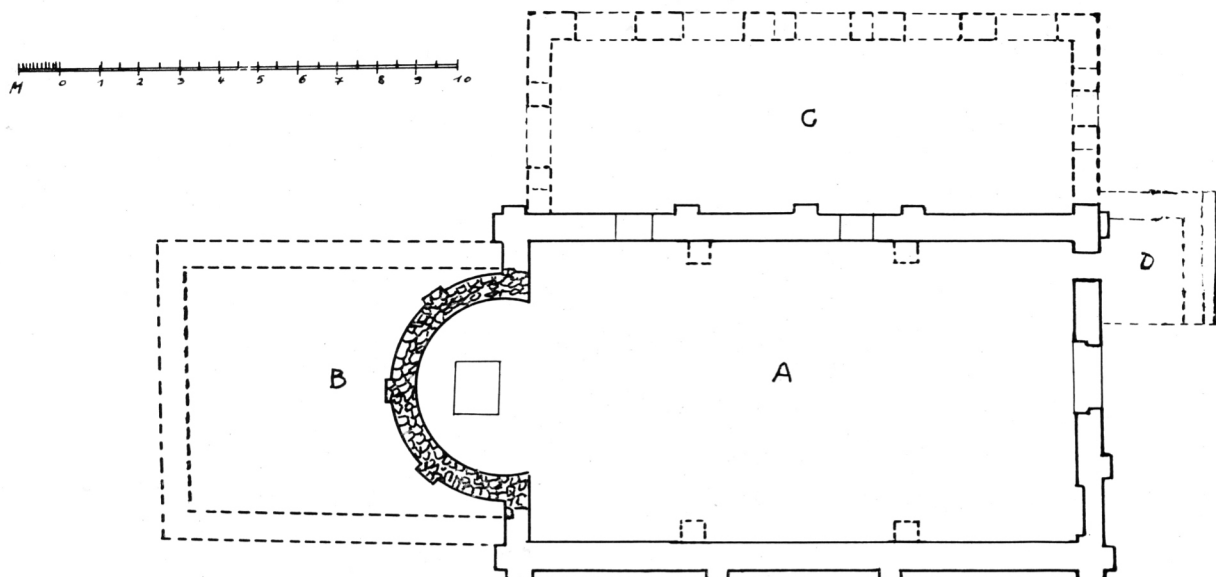
smišljeno postavljene, jer barem približno odgovaraju unutrašnjim pilastrima. S jugoistočne je strane jedna lezena više, jer su na toj strani dva prozorska otvora i jedna vratna šupljina. Bočne a osobito ugaone lezene sažimlju konstruktivnu snagu zidova i daju otpor pritisku krova.

Prvobitna crkva sv. Foške sa svojim stilskim i konstruktivnim osobinama spada u krug starohrvatske arhitekture ranoga srednjeg vijeka. Tip jednobrodne crkve s polukružnom apsidom zastupan je u raznim

krajevima i različitim razdobljima od starokršćanskih vremena do dana današnjega. Rano srednjovjekovne crkvice u Istri većinom imaju ugrađenu apsidu¹⁴ ili

¹⁴ Specifičan način gradnje crkvice bez apside i s ugrađenom apsidom u ranosrednjovjekovnom graditeljstvu Istre (Lj. Karaman, *O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre*, Histo-rijski zbornik, Zagreb 1949. str. 17) dokazuje da su domaći graditelji prihvaćali tradiciju starokršćanske arhitekture, osobito one iz Justinijanova doba (VI. st.). Primorski gradovi zapadne istarske obale nisu igrali veliku ulogu u razvoju ranosrednjovjekovne arhitekture u Istri. Rižanska skup-

Tlocrt crkve Sv. Foške s ucrtanom prvobitnom apsidom

vrlo rijetko istaknutu, koja je iznutra polukružna, a izvana mnogokutna. Tek u razdoblju romanike susrećemo u Istri češće jednobrodne crkvice s istaknutom, a izvana polukružnom apsidom.¹⁵ U starohrvatskoj arhitekturi, čijem krugu pripada i Sv. Foška,

ština održana 804. god. dala je jasan utisak da se primorski gradići bore za opstanak unutar gradskih bedema, jer su im Slaveni uzimali poja do samih gradskih zidina. Franačka vlast koja se učvršćivala u to doba nije imala interesa da obrati pažnju komunalnim slobodama starih romanskih municipija. Premda primorski gradovi u Istri nisu bili potpuno postradali kao neki gradovi u Dalmaciji, ipak im franačka vladavina nije donijela ono što je primorskim gradovima Dalmacije donijela ekonomska veza s prirodnim zaleđem, gdje je nastala hrvatska država i formirala se međusobnim vezama osebujna kulturna djelatnost. U primorskim gradovima Istre nije se razvila u ranom srednjem vijeku tako intenzivna kulturna djelatnost, premda su preživjeli seobu naroda, a čuvali su originalna ostvarenja starokršćanske arhitekture osobito one iz IV st. istočnobizantskog građevnog stila, koja je mogla biti podloga daljem razvoju (kapele tipa celle trichore u Poreču i kapela Sv. Marije in Canetto po gradnji i presvođenjima, kao da su podloga i uzor rano-srednjovjekovnoj arhitekturi).

¹⁵ Izbočenu polukružnu apsidu nalazimo nedaleko Sv. Foške u romaničkoj crkvi Sv. Marije od Svetog mora, 2,5 km udaljenu od Žminja na cesti prema Puli. U Poreču ih je bilo nekoliko, a sačuvale su se kod napuštenih crkvi Sv. Duha i Sv. Lucije. Već od sredine XI. st. zastupana je polukružna apside u sakralnoj arhitekturi u Istri (Sv. Mihovil na Limu, Sv. Dorligo u Lovreću i mnoge druge). Te romaničke i rano-romaničke crkvice nemaju lezena.

česta je pojava jednobrodne crkve s istaknutom polukružnom apsidom. Budući da je sloboda oblika glavna karakteristika starohrvatske arhitekture, crkvu sv. Foške nećemo uspoređivati neposredno s jednim određenim objektom starohrvatske arhitekture, već ćemo je usporediti s cjelokupnom starohrvatskom arhitekturom u dalmatinskoj Hrvatskoj.¹⁶

Izvanje lezene, a iznutra pilone kao crkva Sv. Foške imaju crkvice u Bilicama, na Lopuškoj glavici i Mojštir na južnoj obali Prokljanskog jezera, koju Jelić datira u V. st.¹⁷ a Vasić u prvu polovicu IX st.¹⁸ Sudeći po epigrafskim karakteristikama natpisa i plošnosti re-ljefa dvotračne vrpce kamenog ulomka¹⁸ koji je kod

¹⁶ U Istri se sačuvalo vrlo malo ranosrednjovjekovne sakralne arhitekture (Lj. Karaman, n. dj., str. 117), crkvu Sv. Fošku, radi različitih osobina, nema svrhe povezivati s njom, jer odstupa od romaničke arhitekture benediktinskih samostana u Istri. Neke istarske crkvice prekrivene svodovima spadaju u krug romaničke arhitekture, kad je već raširena svodovna konstrukcija. Nije isključeno da se ranosrednjovjekovna arhitektura, u koju ubrajamo i crkvu Sv. Foške, može objašnjavati kao uzor presvođenih romaničkih crkvi u Istri — Sv. Antun Žminj, Sv. Mikula, Dabrava u Labinštini (B. Fučić, *Izvještaj sa puta po Istri 1949*, poseban otisak iz Ljetopisa JAZU, 57, str. 101).

¹⁷ Lj. Jelić, *Contributo alla storia d'arte in Dalmazia, Bulletin di archeologia e storia dalmata*, Spalato 1912, anno XXXV, str. 69.

¹⁸ M. Vasić, *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji*, Beograd, 1922., str 12.

Crkva Sv. Foške kod Pazina

crkve nađen, Mojstir bi mogli datirati u ranu fazu ranosrednjovjekovne umjetnosti. Piloni crkve Sv. Foške istaknutiji su od zida nego piloni crkvice u Bilicama, budući crkva Sv. Foške ima veći raspon. Apsida crkve Sv. Foške ima lezene kao i sve tri apside u Bilicama. Crkva Sv. Foške ima tri traveja, dok je crkvice u Bilicama, danas ruševina, imala samo dva traveja koji se produžuju u trolisni apsidalni dio. Gotovo istog tlocrta kao crkvice u Bilicama je i srušena crkvice Sv. Katarine u Pridrazi kod Novigrada.¹⁹ Usporedimo li ostatke perimetralnih zidova sv. Foške s ostacima u Bilicama i Mojstirom na Prokljanskom jezeru, zapažamo zajedničke stilske i konstruktivne osobine. Uzdužni prostor obiju crkvice bio je presvođen polucilindričnim svodom, kao i sv. Foška.

Budući da se u starohrvatskoj arhitekturi nisu sačuvali bačvasti svodovi većeg raspona, po starijim shvaćanjima negirala se sposobnost naših srednjovjekovnih graditelja da bi mogli presvoditi crkvene prostore većih dimenzija. Crkvice u Bilicama ima raspon crkvenog broda 5,5 m, dakle 2 m manje od raspona prostora crkve sv. Foške. Sačuvana i presvođena ranosrednjovjekovna crkva sv. Petra u Priku kod Omiša iznutra je široka 5,69 m²⁰ a s debljinom zidova 7 m. Njezina se ukupna širina približava unutrašnjoj širini crkve sv. Foške (7,70 m), dok je izvanjska širina 8,90 m. Već je Marun datirao crkvu sv. Spasa u rani srednji vijek, a iscrpno ju je obradio i dobro konzervirao Stipe Gunjača.²¹ Uzdužni crkveni prostor sv. Spasa ima iznutra pilone, a izvana lezene, koje kao i kod sv. Foške (iako su drugačije forme) vrše funkciju kontrafore.

Jedinstveni je princip za gradnju malih i velikih raspona svodovnih konstrukcija, samo što je lakše graditi svodove malih crkava. Naši srednjovjekovni graditelji nisu poznavali teorijske principe presvođivanja. Oni su gradnju svodova naučili praktičnim radom. Veliki je broj sačuvanih na različite načine presvođenih malih starohrvatskih crkvice. Među njima je najviše onih koje su presvođene polubačvastim svodovima. Oni svjedoče o stečenoj rutini presvođavanja naših srednjovjekovnih graditelja, koji su mogli graditi crkvene svodove i širih raspona, ako su to prilike zahtijevale. Izvanjske lezene a unutrašnji piloni, koje nalazimo kod manjih i većih starohrvatskih crkvice, dokaz su da su se presvođivale i veće crkve. Na nekima od njih, kao na sv. Foški kod Žminja i sv. Spasu na vrelu Cetine, sačuvali su se još i ostaci konstrukcije svoda: kod sv. Foške polukružni rub s unutrašnje strane pročelnog zida, a kod sv. Spasa rustični zidni pojas poviše ruba krovne linije južnog perimetralnog zida do zvonika na završetku dvospratnog narteksa.²² Počelo je prevladavati shvaćanje stručnjaka koji se bave ranosrednjovje-

kovnom arhitekturom naših krajeva da su naši graditelji presvođivali i crkve većih dimenzija. Neki se tome protive izvođeci zaključak na osnovu toga što se izvanjske lezene ne podudaraju s unutrašnjim pilonima, te po njihovu mišljenju lezene nemaju značenje kontrafore.²³ Premda Karaman navodi specifične konstruktivne osobine starohrvatske arhitekture 11. st., kao u bazilici Stupovi u Biskupiji i bazilici u selu Žažviću, koje su bile presvođene, i nalazi razliku između ovih i crkava benediktinaca, ipak otklanja mogućnost da su bile presvođene. Moramo shvatiti da lezene naših crkvice nisu definirane u svojoj funkciji. Starohrvatske lezene zadržavaju tradiciju kasnoantičke — starokršćanske arhitekture gdje lezene pored dekorativnog imaju i konstruktivno značenje, pojačavaju zidove. Lezene se ne podudaraju s unutrašnjim pilonima niti kod crkvice ranijih datuma. Ruševine crkvice u Bilicama i crkva sv. Martina u Pridrazi kod Novigrada imaju unutrašnje pilone za pojasne lukove polucilindričnih svodova. Konstruktivno pojačavanje zidova lezenama, a s unutrašnje strane pilonima, možemo uzeti kao dokaz svodovnih konstrukcija ranijeg razdoblja IX. i X. st. i kasnijeg razdoblja XI. st. starohrvatske arhitekture. Kod starohrvatske arhitekture lezena s izvanje strane ima često više nego pilona s unutrašnje strane, jer one nisu određene brojem traveja, već neovisno pojačavaju nosivost zida i daju otpor bočnom pritisku na zid. Stari graditelji su ili stavljali toliko, koliko im se to učinilo shodno da konstruktivno pojačaju zid. Karaman je ponovio svoje uvjerenje²⁴ da starohrvatske trobrodne crkve većih dimenzija nisu mogle biti presvođene zbog širokih raspona svoda, kako je to pretpostavljao S. Gunjača na osnovi dobivenih iako oskudnih podataka (sedra u Crkvini u Biskupiji pri reviziji iskanjanja te crkve i bazilike u Stupovima).

Ipak je Karaman smatrao da starohrvatske crkve širih raspona nisu bile presvođene, za to nema nikakva sigurna dokaza osim činjenice da se iz starohrvatskog razdoblja nije sačuvao ni jedan primjer svoda građevine šireg raspona. Lezene, piloni, pojasni lukovi i polubačvasti svodovi specifične su osobine naše arhitekture u Dalmaciji i Istri u ranom srednjem vijeku. Njoj pripada i sv. Foška, koja pruža prilog rješavanju problema presvođavanja starohrvatskih crkvi većeg raspona.

Crkveni namještaj

Ulomak pluteja, koji se našao za vrijeme istraživanja apside sv. Foške od tvrdog je domaćeg vapnenca. Dug 30 cm, širok 30 cm, debeo 6 cm, dubina reljefa 3 — 4 mm. Rad vrlo rustičan. Odlomljen je sa svih strana, osim s jedne koja završava sa 7 cm širokim rubom. Od ukrasnog motiva sačuvao se krak križa, koji na jednom kraju završava s vijugavom tankom vrpcom.

Slično jednostavno i plošno stilizirani su i ulomci pluteja, s kojima su dopunjene tranzene južnog prozora. Oni su mekanog domaćeg vapnenca i bolje su

¹⁹ Isti, str. 13, sl. 10. i 11.

²⁰ Isti, str. 42. Svodovi joj nisu polucilindrični nego križni. Primjer ne uzimamo kao analogiju Sv. Foški, nego kao mogućnost presvođivanja naših ranosrednjovjekovnih graditelja.

²¹ S. Gunjača, *Radovi na crkvi i groblju Sv. Spasa na vrelu Cetine*, Ljetopis JAZU, Zagreb 1944, str. 87.

²² M. Vasić, sp. dj. str. 108.

²³ Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb 1931, str. 69.

²⁴ Isti, t. II, sl. 6, 7.

Fragment pluteja s bazom križa

Fragment stupića nađen nedaleko crkve Sv. Foška

Fragment pletera nađen nedaleko crkve Sv. Foška

Dva ulomka pluteja nađena u apsidi crkve Sv. Foška

obrađeni od ulomka s krakom križa. Jedini sačuvani ukras na njima je jednostavno profiliran rubni završetak.

Opisani ulomci, kojima se mogu pridružiti i same tranzene jugoistočnih prozora ne pripadaju ranosrednjovjekovnoj crkvi sv. Foške. Oni su nastali u vezi s nekom starijom crkvom koja se nalazila najvjerojatnije na brežuljku na istom mjestu gdje je danas crkva sv. Foške.²⁵ Po stilizaciji i obradi ovi ulomci spadaju u starokršćansko razdoblje druge polovine VI. st., a mogli su nastati i tijekom VII. st.

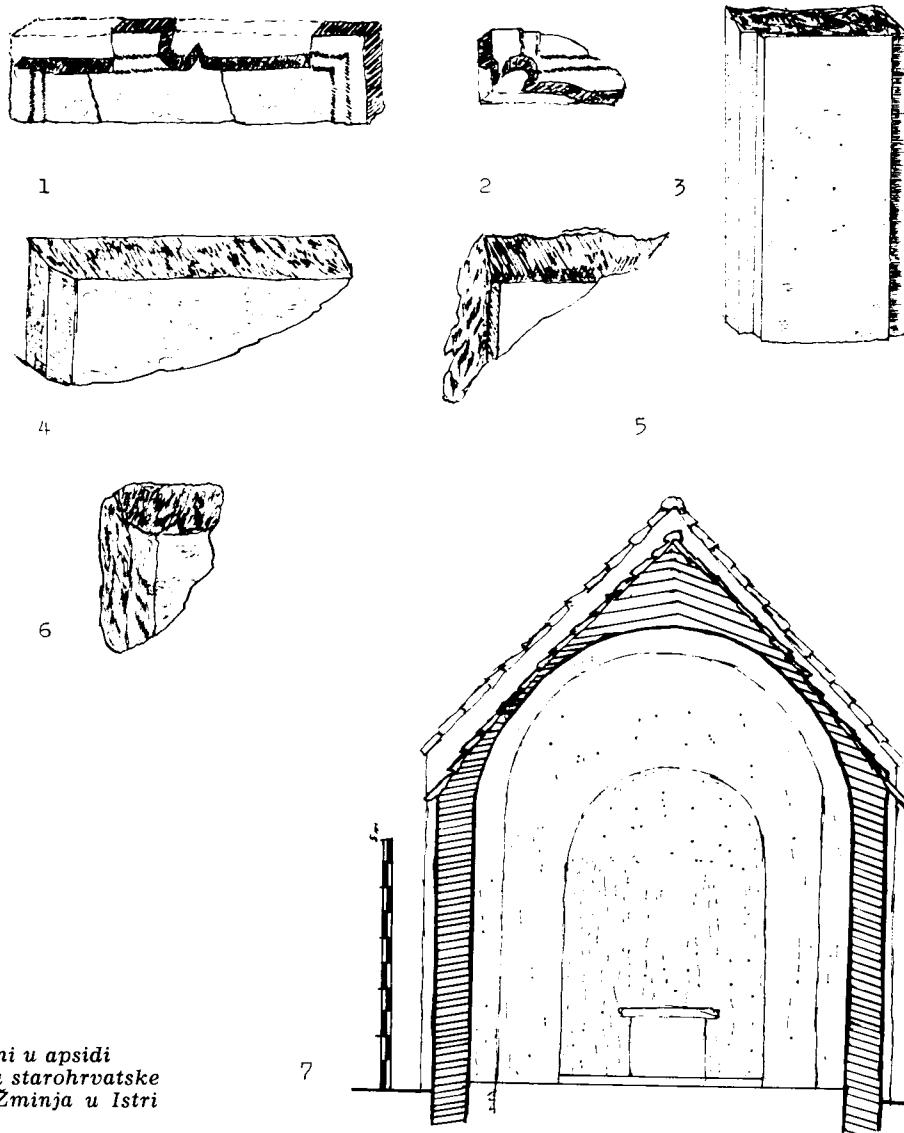
U kasnoj fazi starokršćanskog razdoblja i u ranom srednjem vijeku, mogli su nastati jednostavni i bez ukrasa ulomci crkvenog namještaja, kojih se dosta našlo pri istraživanju apsida sv. Foške. Ulomci su toliko izlomljeni da im se ne može utvrditi funkcija.

Ranosrednjovjekovni ulomci pluteja

1. *Ulomak pluteja* koji je našao Miro Benčić ugrađen je u zidu njegove oranice, 150 m jugozapadno od crkve sv. Foške. Od bijelog je domaćeg istarskog vapnenca, dug 26 cm, širok 16 cm, deo 8 cm. Na sve četiri strane je polomljen. Središnji ukras je križ jednako dugih krakova, izveden trotračnom vrpcom. Krakovi se križa na obje strane podvijaju u pužnice. Križ je uokviren dvoprutastom kružnicom koja je okrnjena kao i donji krak križa. To je motiv starokršćanskog križa, tzv. *crux coronata*, stiliziran na ranosrednjovjekovni način.

²⁵ Pred crkvom, do samog pročelja ostatak je zida neke zgrade. Po njegovu položaju moglo bi se pretpostaviti da je to ostatak zida lopice, ali ta bi lopica bila suviše uska i takvih u Istri nema. Većinom su one široke kao i pročelje. Da se tu ne radi o lopici, dokazuje podvratnik ulaza na spomenutom ostatku zida: on nije sa sjeverne strane, kako bi trebalo, kad bi se radilo o ulazu u lopicu, nego s južne strane. Ulaz je dakle bio s južne strane, pa se može zaključiti da je to ostatak zida starije crkvice, koja se je nalazila na brežuljku prije sadašnje crkve Sv. Foške.

1 — 6 Fragmenti nađeni u apside
7 Rekonstrukcija svoda starohrvatske
crkve Sv. Foška kod Žminja u Istri

Površina je ulomka dosta oštećena. Pleter je plitko rezan, a tehnički dobro izveden.

2. Dva su *ulomka jednog pluteja* nađena u vrijeme istraživanja apside sv. Foške. Visoki su 13 cm, debeli 8 cm, a zajedno su dugi 41 cm. Od domaćeg su bijelog vapnenca. Oba su ulomka na sve strane polomljena. Na ukrasu se ističe lovorov vijenac izrađen tehnikom pleterne ornamentike. Izvanjski rub vijenca uokviren je jednotračnom vrpcom. S unutrašnje su strane ostaci plitko urezanih srcolikih listova. S desne strane vijenca sačuvao se dio reljefne vitice koja završava s listom.

3. *Mali ulomak pluteja*, 15 cm × 10 cm × 8 cm, od istog je kamena kao prethodni br. 1 i 2. Njegov je reljefni ukras jednotračna zaobljena vitica, koja završava listom užljebljenim tehnikom pleterne ornamentike. Ako taj ulomak nije dio istog pluteja kojem su pripadali opisani ulomci pod br. 2, on je dio crkvenog namještaja kojem su pripadali ti ulomci.

Svi su ulomci od istog materijala i iste debljine. Na njima razlikujemo način stilizacije dekorativnih motiva, premda pripadaju istom crkvenom namještaju. Svojevrsno je stiliziran ostatak lovorovog vijenca u visokom reljefu, naprama plitkom reljefu zaobljene vitice.

Starokršćanski ukrasni motivi, po načinu izvedbe, dugo se održavaju u reljefima ranog srednjeg vijeka u Istri, kao što je slučaj i s jednotračnom i zaobljenom viticom na spomenutim ulomcima. Dekorativne biljne ili životinjske motive klesane u visokom reljefu kao što je lovorov vijenac na ulomku pluteja sv. Foške, češće susrećemo u Istri u ranom srednjem vijeku.²⁶ Ulo-

²⁶ Pored ostalih primjera spominjemo način obrade na prednjoj strani sarkofaga uzidanoj u zid katedrale u Puli, a datiran je natpisom 857. god. (G. Caprin, *L'Istria Nobilissima*, parte I. Trieste 1905, p. 61—62.

mak s križem izveden je na način pleterne ornamentike. Oko križa je dvotračna vrpca, a trotračna vrpca kojom je oblikovan sam križ nije izrađena u neprekinutom spletu, što je bitno svojstvo pleterne ornamentike. U sredini križa je kvadratična pločica koja oponaša starokršćanske križeve ukrašene s gemama. Sva tri ulomka dijelovi su istog crkvenog namještaja, koji je bio ukrašen još neodređenom stilizacijom ranosrednjovjekovne pleterne ornamentike, a sudeći po stilskim osobinama, mogao je nastati u IX. st.

Premda su opisani ulomci vrlo fragmentarni i ukrašeni još ranim načinom pleterne ornamentike, ipak su važni, jer su dijelovi crkvenog namještaja jedne tako osebujne i srazmjerno velike crkvene građevine, te se s njima proširuje krug nalaza pleterne ornamentike u unutrašnjoj Istri.

Vrijeme nastanka crkve sv. Foške možemo odrediti samo s pomoću njezinih stilskih osobina, a to je u svakom slučaju problematično. Uspoređujući arhitekturu sv. Foške sa starohrvatskom arhitekturom, ona bi pripadala ranijoj fazi starohrvatske arhitekture, pa je datiramo u IX. st. prema opisanim ulomcima crkvenog namještaja.

Putovi utjecaja starohrvatske arhitekture iz Dalmacije u Istru nisu daleki. S brežuljaka sv. Foške vide se vrhovi kvarnerskih otoka. Starohrvatskom su arhitekturom bogati otok Pag²⁷ i Krk, koji je na domet istarske obale i Plomina, čiji je zaljev u srednjem vijeku igrao veću ulogu nego što je ima danas.

Ranosrednjovjekovna arhitektura sv. Foške i dijelovi njezina namještaja povezani s velikim starohrvatskim grobljem kod škole u Žminju²⁸ znače prilog kul-

turnoj djelatnosti slavenskog etničkog elementa u Istri, dokazuju etničko a u izvjesnom smislu političko i kulturno jedinstvo unutrašnje Istre i dalmatinske Hrvatske u ranom srednjem vijeku. Žminj nije bio daleko izvan granice hrvatske države, koja se pružala Istrom do Raše. Sudeći po nalazu velikog srednjovjekovnog groblja Žminj je bio svojevrsni centar Hrvatske u srednjoj Istri u kojem se razvila osebujna starohrvatska kulturna djelatnost izvan historijski utvrđenih granica hrvatske države. Uostalom, u razdobljima slabosti franačke države Hrvatska je mogla sezati diljem Istre gdje je je živio slavenski živalj. Hrvati u Istri sigurno su težili političkom jedinstvu s hrvatskom državom, koja im je odgovarala ne samo politički i etnički nego i društvenom strukturom, u kojoj su stari hrvatski rodovi uživali uobičajene slobode. Njih je u Istri sve razvijeniji franački feudalizam nužno ograničavao, a primorski gradovi s latinskim živiljem nastojali su ih što više potisnuti od zapadne istarske obale.

Stari je Žminj propao u kasnom srednjem vijeku poput mnogih hrvatskih naselja u Istri. Tada je propadala i starohrvatska crkva sv. Foške, koja je djelomično sačuvala izraz i odsjev specifičnih kulturnih tradicija. Kad je oko žminjskog burga pazinske grofovije nastalo novo naselje od pučanstva okolnih hrvatskih zaselaka žminjštine, ono je crkvu uzdržavalo, a u 17. st. i nadograđivalo. Danas crkva propada, te će jednog dana nestati taj zanimljivi spomenik ranosrednjovjekovne arhitekture. Zbog vrijednosti spomenika crkvu treba popraviti u današnjem stanju, čuvajući naročito starije dijelove a moglo bi se i eliminirati sve nevažne dogradnje, a na osnovu sačuvanih ostataka restaurirati prvobitnu crkvu sv. Foške.

²⁸ Direktor muzeja Istre — Pula, prof. Boris Bačić otkrio je 1955. veliku starohrvatsku nekropolu IX — XI st., s karakterističnim osobinama starohrvatske kulture zastupane u grobovima u Dalmaciji (Mravinci i Majdan kod Solina). (B. Bačić, *Starohrvatsko groblje u Žminju*, Starohrvatska prosvjeta, III, sv. 6, 1958. str. 70—91). Po usmenoj izjavi autora još neistražena nekropola nalazi se kod sv. Foške.

²⁷ Starohrvatska crkva na Trinčelu u novaljskom polju na otoku Pagu ima pilastre s jasno vidljivim ostacima polubačvastog svoda koji je imao pojasne lukove.

SUMMARY S

Ante Šonje

THE EARLY CROATIAN CHURCH OF ST. FOŠCA NEAR ŽMINJ, ISTRIA

A through exploration of the church of St. Fosca near Žminj, Istria, whose present-day appearance bears witness to its numerous enlargements as well as to archeological excavations, enables the author to determine the existence of an Old Croatian church on the same site in the late Middle Ages. According to the author, this was a rectangular basilica with a single nave, a semi-circular apse, and a barrel vault. This belief is substantiated with the uncovered ruins of the church foundations and parts of the walls. Discovered fragments of stone furniture within the church helped him date the ruins. The comparison with Old Croatian architecture in the Dalmatian part of Croatia indicates the early period of the 9 and 10 centuries as the time of construction.

Vladimir P. Gross

MILES ENSIFER

The author interprets the appearance, duration and distribution of the artistic rendering of the warrior with sword (Miles Ensifer) within the context of European revival c. 1100 and Crusades. He cites literary sources and historic chronicles on the same topic which liken the warrior of those days to the champion of orthodoxy. He regards and analyses this phenomenon in arts (both in terms of semantics and iconography) in different monuments of European artistic heritage, e. g.: the portal of Verona Cathedral, Carolingian and Ottonian miniatures, the Baptistry in Split, the Cathedral of Ferrara, the portal at Fordington, England, the facades of St. Isidore's at Leone, Spain, at Vezelay, at St. Gilles-du Garde, stained glass windows in Strasbourg etc. . . Listed renderings and compositions epitomize a »holy«, justified war against heresy, usually Islam. The author indicates typical iconographic variants of such renderings, as well as the distinction between the »holy« (often presented as St. George) and »profane« warrior.

Dr Marian Wenzel

BOSNIAN HISTORY AND AUSTRO-HUNGARIAN POLICY: SOME MEDIEVAL BELTS, THE BOGOMIL ROMANCE AND THE KING TVRTKO GRAVES

The author exposes the way in which a false view of the cultural history of Bosnia and Herzegovina, projected for political reasons by Austria-Hungary in the

early years of its occupation of the province, can still have repercussions in the work of present-day scholars of European art-history who have no reason to suspect its operation. An instance is given in which a number of falsified archeological results from early in the century have been taken at face value by later scholars and have resulted in the misdating by half a century or more of an important group of silver-gilt belts. The group is re-dated on the basis of more reliable evidence.

Grgo Gamulin

A STUDY IN SYNCRETISM

The author deals with the universal question of syncretism which fuses two heterogeneous styles. In this case they are the Romanesque painting in Italy and the Byzantine style. He also emphasises the difference between the Comnenian and Palaeologan Byzantine styles, which caused the appearance of Paolo Veneziano and the Venetian 14 c painting. He touches upon the question of symbiosis with Giotto's style, and then moves on to the 300 year long crippling phase of Italo-Cretan painting. Within are to be found: the question of eclecticism and real symbiosis; the rare great syntheses:

Giunta — Cimabue — Paolo, and the great El Greco synthesis which occurred later.

Grgo Gamulin

HARDLY DISCERNIBLE SYNCRETISM, HARDLY ACHIEVABLE SYNTHESIS

This theoretic paper for the Congress on Painter Pordenone in 1984 deals with the pending issue of mannerism in Venetian sixteenth century painting. The author once again returns to the previously explored field, trying to determine the differences among several mannerist manifestations in Venice. He emphasises the somewhat neglected phenomenon of Lorenzo Lotto and seeks distinctions regarding Pordenone's »non-functional« synthesis. Within are to be found: why his development suddenly ceased and the mannerism became soother; in what ways he differs from syncretic symbiosis, conventional mannerism and the real synthesis in El Greco's case. The study comprises some other phenomena, including still unresolved questions concerning Venetian 16 c development e. g. the question of substrate which initiated the peculiar growth of different mannerist styles. In this case it is the substrate of the Giorgione — Tizian line of descent, which clashed with the »grand manner« of Central Italy, and on some occasions with Parmigianino.